

Чайка Ю.М.,

к.е.н., доцент,

доцент кафедри економічної теорії,

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

РОЗВИТОК МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ОЦІНКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Анотація. У статті розглянуто шляхи розвитку найбільш поширених методик оцінки національної конкурентоспроможності. Здійснено порівняльний аналіз, виявлено переваги та недоліки досліджень Всесвітнього економічного форуму та Міжнародного інституту розвитку менеджменту.

Ключові слова: конкурентоспроможність економіки, Всесвітній економічний форум, Міжнародний інститут розвитку менеджменту, рейтинг конкурентоспроможності, фактори конкурентоспроможності.

Постановка проблеми. Рівень конкурентоспроможності національної економіки впливає на ефективність економічного розвитку країни та добробут її населення. Необхідність покращення соціально-економічної ситуації в Україні вимагає радикальних заходів відповідно до підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки на світових ринках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні наукові дослідження та підходи стосовно досліджень конкурентоспроможності країни наведено в роботах Л.Л. Антонюка [1], Я.А. Жаліло [2], Б.Е. Кваснюка [3], О.М. Бородіна, І.В. Крючкової [4], О.С. Шнипка [5], в яких досліджуються теоретичні питання аналізу конкурентоспроможності країн та розробляються напрями її вдосконалення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасній економічній літературі існує велика кількість підходів та методів оцінки конкурентоспроможності, заснованої на різних критеріях класифікацій. Найпопулярнішими дослідженнями виміру конкурентоспроможності на сьогоднішній день є підходи, розроблені Всесвітнім економічним форумом (ВЕФ, Давос, Швейцарія) та Міжнародним інститутом розвитку менеджменту (МІРМ, Лозана, Швейцарія).

Мета статті полягає у характеристиці існуючих підходів до оцінок національної конкурентоспроможності, виявленні основних етапів їх розвитку, переваг та недоліків, оцінці достовірності результатів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основу методик Всесвітнього економічного форуму та Міжнародного інституту розвитку менеджменту складають методичні підходи, розроблені Європейським форумом з розвитку менеджменту. Починаючи з 1979 р. було розпочато публікацію звітів про конкурентоспроможність країн ОЕСР.

В одному з перших комплексних досліджень було визначено десять факторів конкурентоспроможності економіки, питома вага яких визначалася експертним шляхом. Перша група факторів – динамізм економіки, поєднала 35 показників і мала ваговий коефіцієнт 14,9; друга група – ефективність промислового виробництва – 40 та 14 відповідно; третя – політика країни стосовно інновацій та нововведень – 29/13; четверта – готовність компанії і країни стимулювати торгову діяльність

36/12,5; п'ята – людські ресурси – 37/11; шоста – соціально-економічний стан – 21/9; сьома – динамізм ринку – 21/8; восьма – динамізм фінансової системи – 26/7,5; дев'ята – ресурси та інфраструктура – 20/6; десята роль держави – 19/5.

Використавши понад 200 статистичних показників світових організацій, таких як ООН, ОЕСР, МВФ, МБРР, а також анкетування керівників більш ніж 700 підприємств різних країн, науковці визначили список, де перше місце займала найбільш конкурентоспроможна країна, а останнє – найменш конкурентоспроможна.

У 1987 р. на основі Європейського форуму з розвитку менеджменту було створено Всесвітній економічний форум. Власні дослідження розпочав Міжнародний інститут розвитку менеджменту, який починаючи з 1989 р. публікує власні звіти.

Незважаючи на єдність принципів економіко-математичних розрахунків, тривалу сумісну працю, результати сучасних досліджень МІРМ та ВЕФ мають ряд суттєвих розбіжностей (табл. 1).

Таблиця 1

Лідери рейтингу конкурентоспроможності в 2014–2015 рр.

Звіт глобальної конкурентоспроможності, Всесвітній економічний форум		Світовий щорічник конкурентоспроможності, Міжнародний інститут розвитку менеджменту	
Країна	Місце у рейтингу/ тренд	Країна	Місце у рейтингу / тренд
1. Швейцарія	4 / 3	1. США	3 / 2
2. Сінгапур	3 / 1	2. Гонконг	7 / 5
3. США	1 / 2	3. Сінгапур	2 / 1
4. Фінляндія	20 / 16	4. Швейцарія	1 / 3
5. Німеччина	10 / 5	5. Канада	15 / 10
6. Японія	27 / 21	6. Люксембург	19 / 7
7. Гонконг	2 / 5	7. Норвегія	11 / 4
8. Нідерланди	15 / 7	8. Данія	13 / 5
9. Великобританія	19 / 10	9. Швеція	10 / 1
10. Швеція	9 / 1	10. Німеччина	5 / 5
76. Україна	60 / 16	60. Україна	76 / 16

Джерело: складено на основі [6; 7]

Для одних країн, таких як Сінгапур, Швеція, США, Швейцарія, Німеччина, Гонконг, відмінності в рейтингу не суттєві, й вони входять до першої десятки за обома рейтингами. Для інших, таких як Японія, Фінляндія, Україна розбіжності складають понад 10 пунктів. Якщо за рейтингом ВЕФ Україна знаходиться майже у середині рейтингу (76-е місце з 144 країн), то за даними МІРМ, наша країна займає друге місце з кінця (60-е

з 61 країни). Відмінності зазначених рейтингів сформувалися внаслідок еволюції та вдосконалення методик, що відбулися упродовж останніх 27 років.

Виділившись в окрему організацію, науковці Всесвітнього економічного форуму, такі як Дж.Д. Сакс, Г.Л. Стоун, Е.М. Уорнер, розпочали розробку Індексу світової конкурентоспроможності, методика якого була наближена до індексу Європейського форуму з розвитку менеджменту. Рейтинг конкурентоспроможності країни визначався за допомогою макроекономічних показників, які найбільш важливі для економічного зростання та корелюються з ним у середньостроковій та довгостроковій перспективах. Було визначено вісім факторів, кожен з яких мав свою питому вагу та оцінювався за допомогою кількісних показників та даних опитувань. Серед них: відкритість економіки (13 показників), якість державної політики (22), ефективність фінансової системи (24), інфраструктура (16), рівень розвитку технологій (23), управління (23), мобільність ринків праці (17), якість суспільних інститутів (23 показники). Такий підхід характеризувався необґрунтованістю питомої ваги факторів конкурентоспроможності та суттєвою суб'єктивністю оцінок опитування.

У 2000 р. Дж.Д. Саксом та Дж. МакАртуром розроблено Індекс конкурентоспроможного росту The Growth Competitiveness Index. Він ураховував три фактори конкурентоспроможності: якість макроекономічного середовища, стан державних інституцій, технологічну готовність країни, питома вага кожного складала 1/3. Останній фактор був новим і розраховувався як середня величина інноваційного індексу, індексу трансфертів технологій та умов розвитку венчурного капіталу. Кожен із цих факторів формувався на основі певної кількості підіндексів, які визначаються на основі економічних показників з офіційних джерел інформації та результатах опитувань керівників компаній.

Дослідження мікроекономічних умов конкурентоспроможності Всесвітній економічний форум розпочав у 1998 р. шляхом вимірювання та порівняння національних умов, які забезпечують досягнення високого і стабільного рівня продуктивності економіки. Для оцінки мікросередовища в 2000 р. професором Гарвардського університету М. Портером було розроблено Індекс поточної конкурентоспроможності The Current Competitiveness Index. Його розглядали як продуктивність країни і визначали у формі обсягу ВВП за паритетом купівельної спроможності на душу населення. Спрямований на оцінку ефективності використання країною власного потенціалу, він ураховував вплив трьох факторів: складність діяльності та стратегій компаній, якість національного ділового клімату, рівень ВВП на душу населення у розрахунках за паритетом купівельної спроможності.

Подальше вдосконалення методик конкурентоспроможності відбулося в 2002 р. Було зазначено, що дослідження конкурентоспроможності побудовано на двох самостійних, проте взаємодоповнюючих підходах. Фактори конкурентоспроможності у середньостроковій перспективі строком на п'ять років відображав Індекс конкурентоспроможного росту, а Індекс поточної конкурентоспроможності дозволяв охарактеризувати ефективність використання поточного виробничого потенціалу країни. Країни були розподілені на інноваційно активні та інноваційно пасивні в залежності від ступеня впливу інновацій та технологій на конкурентоспроможність. Критерієм такого розподілу країн стала кількість патентів, зареєстрованих в США на 1 млн. населення. Для інноваційно активних країн, що зареєстрували в

США понад 15 патентів у розрахунку на 1 млн. осіб, питома вага технологічного фактору становила 1/2, а для суспільних інститутів та макроекономічного середовища – 1/4. Для країн, які мають меншу кількість патентів, використовують технології з-за кордону, питома кожного з факторів складала 1/3.

Було вдосконалено і методику оцінки мікроекономічного середовища. У 2002 р. використано Індекс мікроекономічної конкурентоспроможності The Microeconomic Competitiveness Index, який у 2004 р. отримав назву Індекс конкурентоспроможності бізнесу Business Competitiveness Index.

Продуктивність праці визначалася на основі оцінок розвитку компаній та ділового клімату в країні. Якість мікроекономічного середовища оцінювалася за допомогою десяти факторів: макроекономічного середовища, технологічних інновацій та дифузії, інформаційно-комунікаційних технологій, загальної інфраструктури, державних інституцій, конкурентного середовища в країні, розвитку кластерів, діяльності і стратегії компаній, захисту навколишнього середовища.

Зазначені дослідження макро- та мікроконкурентоспроможності мали достатньо високий ступінь кореляції (понад 95%), однак країни зі сприятливою макроекономічною ситуацією не завжди створювали підприємницький клімат, що сприяв розвитку компаній та спонукав до конкуренції.

Новий інструмент міжнародних порівнянь було подано в Глобальному звіті про конкурентоспроможність 2004–2005 рр. Новий індекс – Індекс глобальної конкурентоспроможності Global Competitiveness Index дозволяв оцінювати мікро- та макророзвиток економіки в поточному та середньостроковому періодах і враховував вплив 12 груп факторів, таких як управлінська сфера, макроекономічне середовище, вища освіта та підготовка, трудові ресурси, розвиток технологій, розвиток бізнесу, інфраструктура, здоров'я та початкова освіта, ринок товарів та послуг, фінансова сфера, обсяги ринку, інновації. При розрахунках індексу було використано більшу кількість опитувань, менше статистичних показників, дані, що відображають ефективність діяльності окремих галузей, не враховували.

Питома вага впливу зазначених факторів змінювалася залежно від стадії розвитку країни. На першій стадії ваговий коефіцієнт базових факторів (інституцій, інфраструктури, макроекономічної стабільності, особистої безпеки та базового рівня людського розвитку) дорівнював 50; коефіцієнт факторів підвищувачів ефективності (ефективності ринків товарів, праці, фінансів, високого рівня розвитку людського капіталу, технологічної готовності, відкритості/ємності ринку) – 40; коефіцієнти факторів інновацій та складності бізнесу дорівнювали 10. На другій стадії питома вага базових факторів – 40, підвищувачів ефективності – 50, інновацій та складності бізнесу – 10. На третій стадії зазначені групи факторів мали коефіцієнти 30, 40, 30 відповідно.

Групування країн за стадіями розвитку здійснювалося відповідно до рівня ВВП на душу населення та частки сировинного експорту в загальному обсязі. Вважалося, що країна знаходиться на першій стадії розвитку, якщо її ВВП на душу населення менший за 2 000 дол., а частка сировинного експорту у його загальному обсязі перевищує 70%. Країни на другій стадії розвитку мають ВВП у межах 3 000–9 000 дол., а частка сировинного експорту не перевищує 70%. ВВП країн на третій стадії є вищим ніж 17 000 дол., а частка сировинного експорту є меншою ніж 70%.

Замість ВВП за паритетом купівельної спроможності почали використовувати ВВП на душу населення, скориго-

ваний на обмінний курс національної валюти, що дозволило оцінювати не стандарти життя, а умови, за яких конкурують компанії. Врахування частки сировинного експорту в його загальному обсязі, надало можливість урахувати наявність конкурентних переваг країни у боротьбі її компаній на міжнародних ринках. Таким чином, Індекс глобальної конкурентоспроможності дозволив більш точно та реалістично оцінювати конкурентоспроможність країн на світових ринках.

Починаючи з 2011 р. Всесвітній економічний форум удосконалює методику оцінки конкурентоспроможності і розробляє Індекс глобальної конкурентоспроможності, скоригований на сталість – Sustainability Adjusted Global Competitiveness Index. Стала конкурентоспроможність розглядається як сукупність інститутів, програм та інших факторів, які забезпечують продуктивність країни (економічний розвиток) за умов сталого соціального та екологічного розвитку у довгостроковій перспективі. Індекс сталої конкурентоспроможності дає змогу оцінити конкурентоспроможність у довгостроковому періоді (впродовж 20 років).

На сьогоднішній день Індекс знаходиться у процесі вдосконалення. У 2011 р. він урахував п'ять факторів, серед яких демографічні, соціальні показники та показники захисту навколишнього середовища. У методиці 2012 р. за основу взято 12 факторів Індeksu глобального середовища, до яких додаються сталість навколишнього середовища та соціальна сталість. У 2013 р. розраховують Індекс глобальної конкурентоспроможності, скоригований на коефіцієнт сталого розвитку та сталого навколишнього середовища. Для країн – лідерів рейтингів урахування сталості у більшості випадків не покращує результати. Натомість країни з низькими показниками Індeksu глобальної конкурентоспроможності свій рейтинг погіршують.

Характеристика розглянутих методик оцінки конкурентоспроможності Всесвітнім економічним форумом свідчить про її еволюцію. Незважаючи на збереження основної частини факторів і базових концепцій, основний акцент досліджень переміщується, ускладнюються індекси, тобто відбувається теоретичне вдосконалення підходу на основі нової парадигми.

Паралельно дослідженням ВЕФ власну оцінку глобальної конкурентоспроможності країн здійснює Міжнародний інститут розвитку менеджменту.

Спочатку критерії оцінки конкурентоспроможності були об'єднані у вісім груп: внутрішній економічний потенціал, зовнішньоекономічні зв'язки, державне регулювання, фінансово-кредитна система, інфраструктура, система управління, менеджмент, наука і технології, людські ресурси.

Кількість критеріїв дослідження постійно змінювалася. У 1999 р. вона дорівнювала 246 критеріям, у 2000 р. – 293, а в 2003 р. – 320, в останніх звітах – понад 330. Так само зростала і кількість країн, конкурентоспроможність яких досліджувалася: у 2003 р. їх було 49, а на сьогоднішній день це 61 країна.

Задля зменшення суб'єктивності оцінок Міжнародний інститут розвитку менеджменту використовує 2/3 кількісних показників та 1/3 експертних оцінок. Питома вага субфакторів незалежно від числа критеріїв, які він містить, дорівнює 5% ($20 \times 5 = 100$). Усі країни поділяють на дві групи залежно від чисельності населення: більше або менше 20 млн.

Оцінювання конкурентоспроможності національної економіки на сьогоднішній день здійснюється за такими параметрами, як: стан економіки (84 показники), ефективність бізнесу (71), ефективність уряду (61), стан інфраструктури (116 показників).

Зміни методики МІРМ, спрямовані на врахування сучасних тенденцій розвитку економіки, здійснюються більш поступово, що надає можливість для порівняльного аналізу в довгостроковій перспективі.

Всесвітній економічний форум та Міжнародний інститут розвитку менеджменту довгий час співпрацювали та видавали єдиний звіт конкурентоспроможності країн, тому в цілому їх оцінки співпадають. Однак із 1987 р. вони здійснюють окремі дослідження, публікують власні звіти, мають певні відмінності методики (табл. 2).

Висновки. Порівнюючи результати досліджень Інституту менеджменту та Всесвітнього економічного форуму, слід зазначити, що вони мають єдину теоретико-методичну

Таблиця 2

Порівняльний аналіз методик оцінки конкурентоспроможності країни ВЕФ та МІРМ

Критерії	ВЕФ	МІРМ
1. Кількість країн, охоплених у рейтингу за останній рік	144	61
2. Основні фактори оцінки конкурентоспроможності (кількість використаних показників)	1) державні інститути (21); 2) інфраструктура (9); 3) макроекономічне середовище (5); 4) охорона здоров'я та початкова освіта (10); 5) вища освіта та професійна підготовка (8); 6) ефективність ринку товарів (16); 7) ефективність ринку праці (10); 8) рівень розвитку фінансового ринку (8); 9) технологічна готовність (9); 10) розмір ринку (2); 11) рівень розвитку бізнесу (7); 12) інновації (7)	1) стан економіки (84), 2) ефективність бізнесу (71), 3) ефективність уряду (61), 4) стан інфраструктури (116)
3. Рівень дослідження	Мікро, макро	Мікро, макро
4. Об'єктивність використаної інформації	1/3 – статистичні дані, 2/3 – експертні оцінки	2/3 – статистичні дані, 1/3 – експертні дані
5. Особливості методології	Розподіл країн за стадіями розвитку та питомою вагою сировинного експорту у загальному експорті	Розподіл країн за чисельністю мешканців до 20 млн. та більше
6. Переваги, використаної методики	– вільний доступ до звітів в Інтернеті; – опис використаних методик у звітах; – використовується для оцінки урядових програм	– поступові зміни методики, що дозволяють результативно оцінювати конкурентоспроможність у довгому періоді
7. Недоліки, використаної методики	– досить часті зміни методики, що ускладнює довгостроковий аналіз динаміки конкурентоспроможності	– платний доступ до звіту; – обмежений опис, використовуваних методик

основу, засновану на індексному методі, використовують загальні принципи економіко-математичних розрахунків, дані статистичної інформації, велику кількість опитувань, макроекономічних, соціально-політичних, юридичних показників та глобальних індексів. Однак відрізняються методами збору та обробки інформації, що призводить до розбіжностей рейтингів.

Існуючі на сьогоднішній день методики досліджень конкурентоспроможності мають ряд переваг та недоліків. Дослідження конкурентоспроможності, що проводилися Всесвітнім економічним форумом, зазнали суттєвих змін: збільшилась кількість країн, конкурентоспроможність яких оцінюється (на сьогоднішній день 144 країни), кількість показників та опитувань, використовуються нові індекси та показники. Для оцінки сталості розвитку в довгостроковому періоді враховуються фактори сталого розвитку та сталого навколишнього середовища. Розподіл країн на групи за стадіями розвитку дає змогу більш точно та реалістично оцінювати конкурентоспроможність країн на світових ринках.

Недоліком методики є досить суттєва суб'єктивність оцінок, бо опитування експертів складають 2/3 від усіх даних. А найголовніше – змінюється методика розрахунку індексів конкурентоспроможності, що ускладнює аналіз конкурентоспроможності у динаміці. Перевагою методики ВЕФ є вільний доступ до щорічних звітів про конкурентоспроможність, детальний опис методики досліджень, можливість оцінювання результативності певних урядових програм.

Міжнародний інститут менеджменту в своїх дослідженнях ураховує 61 країну, обмежує опис власних методик досліджень, а звіти надаються на платній основі. Водночас дана методика використовує досить великий обсяг показників (понад 330), результати опитувань експертів складають 1/3 даних, тобто така методика є менш суб'єктивною. Важливою перевагою методики є поступовий характер її змін, що надає можливість порівнювати результати упродовж тривалого періоду часу.

Відсутність на міжнародному рівні єдиного універсального показника конкурентоспроможності національної економіки вимагає розробки теоретичних основ, які б підтверджувалися статистичними даними та практичним досвідом.

Література:

1. Антонюк Л.Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації / Л.Л. Антонюк. – К.: КНЕУ, 2004. – 275 с.
2. Жаліло Я.А. Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації / Я.А. Жаліло, Я.Б. Базилук, Я.В. Белінська. – К.: НІСД, 2005. – 388 с.
3. Квансюк Б.Е. Конкурентоспроможність національної економіки / Б.Е. Квансюк. – К.: Фенікс, 2005. – 582 с.
4. Бородіна О.М. Конкурентоспроможність економіки України: стан і перспективи підвищення / О.М. Бородіна, І.В. Крючкова. – К.: Основа, 2007. – 488 с.
5. Шнипко О.С. Національна конкурентоспроможність: сутність, проблеми, механізми реалізації / О.С. Шнипко. – К.: Наук. думка, 2003. – 334 с.
6. The Global Competitiveness Report 2014–2015. World Economic Forum 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.weforum.org>.
7. The World Competitiveness Yearbook 2014 – IMD, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.feg.org.ua>.

Чайка Ю.Н. Развитие методических подходов к оценке национальной конкурентоспособности

Аннотация. В статье рассмотрены пути развития наиболее распространенных методик оценки национальной конкурентоспособности. Осуществлен сравнительный анализ, выявлены преимущества и недостатки исследований Всемирного экономического форума и Международного института развития менеджмента.

Ключевые слова: конкурентоспособность экономики, Всемирный экономический форум, Международный институт развития менеджмента, рейтинг конкурентоспособности, факторы конкурентоспособности.

Chaika Yu.N. Development of methodological approaches to evaluation of national competitiveness

Summary. The ways of the most common methods development in assessment of national competitiveness are considered. The comparative analysis revealed the advantages and disadvantages of the World Economic Forum and the International Institute for Management Development.

Keywords: economic competitiveness, the World Economic Forum, International Institute for Management Development, the competitiveness ranking of competitiveness factors.